

Tanja Petrović, Dolga pot domov. Reprezentacije zahodnega Balkana v političnem in medijskem diskurzu / A Long Way Home. Representations of the Western Balkans in Political and Media Discourses, Mirovni inštitut. Ljubljana 2009., 87/93 str.

Srdan Radović, Slike Evrope. Istraživanje predstava o Evropi i Srbiji na početku XXI veka, Etnografski institut SANU, Beograd 2009., 173 str.

Literatura koja se bavi balkanizmom i srodni joj ogranci, koji na obrasce reprezentacije na Balkanu primjenjuju pojmove postkolonijalne teorije, napravila je puni krug i vraća se na domaći teren, na područje koje se u službenim politikama imenovanja katkad naziva jednostavno regijom, Jugoistočnom Europom ili Zapadnim Balkanom, ili, pak, Jugosferom, što je termin koji promovira *The Economistov* novinar tumačeći, naknadno, kako mu nije bio cilj uzburkavati duhove.

U skupu radova koji su u proteklih deset godina kritički pristupali projektu tzv. istočnog proširenja Europske Unije niz autora se oslanjao na pristupe i koncepte koji su nastali u kontekstu ratova na području bivše Jugoslavije, u razdoblju kada se od akademske zajednice – a osobito je cijenjena bila ona *prevodilačka*, koja ima lokalno “iskustvo”, a ovjerena je pozicijama na prestižnim međunarodnim sveučilištima – očekivalo da odgovori na pitanje: što je pošlo po zlu? Tako su, primjerice, balkanizam Marije Todorove ili reprodukcija orijentalizma Milice Bakić-Hayden iskorišteni u tumačenju diskurzivnih praksi koje prate proširenje EU-a, a koje Srednjoj i Istočnoj Europi pristupaju kao nedovoljno ili još-uvijek-neeuropskima.

U međuvremenu se red za čekanje na ulazak u Europsku Uniju na ovim prostorima produžio, pa bi dvije studije koje su prošle godine objavljene u Ljubljani i u Beogradu u narednom razdoblju mogle poslužiti kao obvezatno štivo ne samo onima koji se predodžbama o EU, Europi i Zapadnom Balkanu bave unutar akademske zajednice nego, još i više, pripadnicima lokalnih elita koji stvaraju politike povezane s pristupanjem EU.

Tako se, primjerice, Tanja Petrović u svom istraživanju usredotočila na reprezentacije Zapadnog Balkana u političkom i medijskom diskursu u Sloveniji, ali njezina je studija, ujedno, i uvod u suvremenu simboličku geografiju regije, u kojem se osnovni pojmovi definiraju, a zatim se njihova svakodnevna uporaba i praktične posljedice stavljaju u kontekst nizom citata iz politike i medija od kraja 2005. do sredine 2008. Reprezentativan primjerak njezina znanstvena pristupa vivisekcija je termina Zapadni Balkan, čiju uporabu prati od razdoblja kada se koristio kao posve neutralan geografski pojam do kraja 90-ih, kad je, u političkoj uporabi, zamijenio sintagmu Jugoistočna Europa (koja je imala služiti kao eufemizam za Balkan), premda je i to ime, što je manje poznato, bilo važan koncept nacističke geopolitike. Slično kako je potkraj devedesetih na Zapadu predmnijevano da je Istočna Europa potencijalno pejorativan pojam pa su, gotovo neprimjetno, države bivšeg Istočnog bloka postale Srednja Europa i za države na prostoru bivše Jugoslavije “svako je novo ime bivalo nekom vrstom eufemizma za prethodni pojam, odabran sa svrhom uklanjanja negativnih posljedica stereotipizacije i ideološkog tereta” (str. 29.).

Političku korektnost pojma Jugoistočne Europe, koji naglašava europsku pripadnost regije ili, kasnije, pojma Zapadnog Balkana, koji nema pandana na ostalim stranama svijeta jer mu je cilj naglasiti *zapadnost* regije, autorica razlaže zaključkom da je problem u tome što su začetnici promjena bili “zapadnjaci koji se nikada nisu zamislili nad mogućnošću da problem i nije u imenu, nego u, ponovno njihovim vlastitim, praksama i diskursima

PRIKAZI

koji ta imena opterećuju i čine ih 'neprikladnima,' 'politički nekorektnima,' i nepoželjnima za građane balkanskih zemalja" (str. 29.).

U glavnini svojega rada Petrović preispituje metafore koje prate diskurs o Europskoj Uniji, koja se pojavljuje i kao prijeteća, zatvorena tvrđava i kao zajednički dom, kao složna obitelj koja ponekad nalikuje tradicionalnoj obitelji u kojoj stariji članovi imaju pravo određivati mlađima što im je činiti. Europsku se Uniju, napokon, povezuje s putovanjem, koje za neke postaje "dugo, teško i puno prepreka" (str. 43.) i mnoge se države čiji nacionalni mitovi sadrže predodžbu o predziđu koje civiliziranu Europu štiti od barbarskih Turaka danas ponovno nalaze u pograničnom području, neke s "prave", druge s "krive" strane schengenske granice.

Prednost znanstvena pristupa u ovoj studiji iznimna je dokumentiranost priloga. Odista je teško sporiti s jednom od središnjih tvrdnji autoričina rada, prema kojoj je kolonijalizam neizostavan koncept u analizi diskursa koji prati proširenje EU-a, kad pročitate kako se, uoči portugalskog preuzimanja predsjedništva EU-a, stalni predstavnik Portugala pri EU hvali kako će se Portugal u vanjskoj politici usredotočiti na pitanje ljudskih prava u Africi, što je jasan primjer pretakanja kolonizatorske prošlosti u "ekspertna znanja". Samo nekoliko mjeseci poslije, uoči slovenskog preuzimanja predsjedništva, tadašnji premijer Janez Janša izjavljuje kako u ovoj regiji "Slovenija ima interese koji su nalik interesu Portugala u Africi" (str. 55.). Oспорavano pitanje uporabljivosti postkolonijalne teorije u tumačenju konteksta u kojima nikad nije bio uspostavljen klasičan odnos imperija s prekomorskim kolonijama autorica razrješava tvrdnjom kako upravo članstvo u EU funkcionira kao "temelj za uključivanje i isključivanje i stvara zajedničko 'skladište' diskurzivnih obrazaca koji su na raspolaganju državama članicama EU" (str. 56.), a u kontekstu Zapadnog Balkana je politički još i oštrij njezin zaključak da će u taj "spremnik" prije posegnuti države čija je europskost i sama dovedena u pitanje, a takve su i Slovenija i Hrvatska. No, Petrović ide i korak dalje, tvrdeći kako se u reprezentacijama Zapadnog Balkana odvijaju "kolonijalistički procesi" kojima se zemlje u toj regiji "izmještaju iz Europe i smještaju u 'treći svijet'" (str. 55.), a ta teza korespondira s kasnijim poglavljem, u kojem se autorica bavi obespravljenim radnicima koji na privremeni rad, uglavnom u građevinarstvu, u Sloveniju dolaze iz BiH-a, Makedonije i drugih dijelova bivše Jugoslavije. Brutalnost njihove situacije, tvrdi autorica, podsjeća na "izrabljiivačke mehanizme koji su korišteni u kolonijalnom razdoblju u Zapadnoj Europi" (str. 68.).

Izoštavanje analitičkog aparata analize diskursa na kolonijalnu frekvenciju na ovaj je rad ostavilo nekoliko različitih posljedica. S jedne je strane omogućilo razotkrivanje nerazmjera moći koji se zakriva naizgled benignim metaforama o Europskoj Uniji. Postupak razotkrivanja i imenovanja diskurzivnih mehanizama koji uspostavljaju novi poredak moći u regiji ima emancipatorski potencijal jer se na službene politike imenovanja odgovara onim alternativnima koje ne dopuštaju da se pojmovi poput europeizacije ili integracije prihvaćaju bez kritičkog odmaka, što ovaj tekst čini vrijednim čitanja, posebice u zemljama koje su, poput Hrvatske, još uvijek u predvorju EU-a. Zasebno je pitanje može li tako podešena diskurzivna mišolovka uhvatiti ono što, parafrazirajući Aleksandra Kjoseva, nije središnje, poput bivših kolonijalnih sila Zapadne Europe, ni podređeno i egzotično, poput afričkih plemena. Odnosno, ako diskurzivni mehanizmi kojima se, iz EU-a, pristupa "trećem svijetu" i Balkanu i jesu jedni drugima nalik, urgentni ton koji prati takve usporedbe ipak gubi na uvjerljivosti čim se suvremeni političko-ekonomski položaj Afrikanaca sučeli s položajem Balkanaca. Usporedbe su, dakako, moguće, ali na mjestu na kojem izmaknemo povijest (i sadašnjost) robovlasničkih odnosa, ekonomskog izrabljivanja, gladovanja i smrti ostaje

jaz između simboličkog i konkretnog koji otmjene teorijske koalicije “zašivaju” u najboljoj namjeri, ali, ipak, samo privremeno i prigodno, radi pojačavanja dojma.

U tom je prizemljućem smislu korisna Radovićeve studija, koja istražuje kako mladi u Srbiji percipiraju Europu i Srbiju. Radović u opsežnom uvodu izlaže perspektivu države koja je, kako upozorava, atipična na više načina. Autor nas, citirajući niz radova, podsjeća kako u Srbiji devedesetih godina prošloga stoljeća, za razliku od mnogih istočnoeuropskih zemalja, nije prevladao gromki mobilizacijski poziv za povratak Europi, nego politički mitovi o “trulom Zapadu” i “dekadentnoj Europi” naspram koje Srbija predstavlja izvorno europejstvo. Pozitivne percepcije Europe, koje su europejstvu pripisivale odlike poput racionalnosti, razvijenosti ili organiziranosti, u Srbiji su, za razliku od nekih drugih postjugoslavenskih država, bile manjinske što bi, u nekoj budućoj studiji, moglo otvoriti pitanje je li takve predodžbe, s obzirom na njihov podređeni položaj, odviše pojednostavljujuće (ili uopće moguće) nazivati balkanističkim. Naime, neki se opozicijski narativi devedesetih u Srbiji, slično kao i u Hrvatskoj, jesu zalagali za “što više Europe, a manje Balkana” (str. 48.), ali bez preispitivanja političkog konteksta postoji opasnost, u koju autor ne upada, da se iz toga izvede elegantna balkanistička studija koja ne vodi računa je li diskurzivno savezništvo sa zapadnjačkom europskošću bilo podređeno usvajanje kontinentalne simboličke geografije ili, pak, pragmatično taktiziranje kojemu je svrha bilo suprotstavljanje “većem zlu” kod kuće. Na žalost, čini se da je – što ove dvije studije i pokazuju – kritika simboličke podređenosti u odnosu na Zapad moguća (ili izgledna) tek *a posteriori*, kad je država već uključena u globalnu civilizacijsku kosinu, a životima građana više ne prijeti izravno ubijanje, nego tek “uobičajeni osumnjičeni” kapitalizma i liberalne demokracije: gubitak posla, diskriminacija, konzumerizam.

Naime, iz Radovićeve je studije, koja je u mnogo manjoj mjeri temeljena na literaturi koja se bavi balkanizmom, jasno da je kritika kolonijalnosti diskursa koji prati proširenje EU-a moguća, odnosno uvjerljiva tek ondje gdje taj diskurs prevladava. Primjerice, u Sloveniji. Možda upravo povijest nacionalnih bolesti u regiji u kojoj je ponekad teško razlučiti između zala protektorata i nacionalizma/patrijarhata i potiče Radovića da navede kako “zaista postoje određene razlike u društvenim vrijednostima između zemalja koje su uveliko zakoračile u postindustrijsko doba i balkanskih (i tranzicijskih) društava” (str. 49.) poput onog srbijanskog, u kojem su građani devedesetih bili skloniji tradicionalizmu, egalitarizmu, ksenofobiji i netoleranciji. Autor tvrdi da je i nakon političkog prevrata u Srbiji 2000. stav političkih elita naspram Europe nedosljedan jer se oslanjaju na egalitarizam i tradicijski konzervativizam dok se Europu tek iznimno, u predizborno doba, iskorištava kao mamac za birače i to u njezinu “najidealističijem i gotovo nadrealnom obliku” (str. 64.). Za razliku od mnogih postsocijalističkih zemalja, tvrdi Radović, Europa u Srbiji jednostavno nije “bitan simbolički marker” u odnosu na koji bi se određivao nacionalni identitet, a to autora upućuje na “identitetsku ‘autarkičnost’ društvenog sistema i njegovih vodećih slojeva” (str. 68.).

Ankete i intervjui sa srednjoškolcima i studentima, provedeni 2006. i 2007., pokazuju da mladi u Beogradu većinom podržavaju eurointegracijske procese, premda o Europi izražavaju ambivalentne stavove koji su svojstveni cijelom srbijanskom društvu. Tako su ispitanici, s jedne strane, izražavali pozitivno očekivanje, prema kojem će približavanje Europi, koju poistovjećuju s EU-om, za posljedicu imati povećanje životnog standarda i olakšavanje viznog režima dok su među negativnim očekivanjima isticali degradaciju nacionalnog identiteta i tradicije te nelagodu zbog uvjeta koji se državi postavljaju u procesu integracija. Odnosno, upravo ono što se u Europi doživljava pozitivnim – poput gospodarske moći i visokog standarda – ujedno se doživljava i kao izvor negativnih tendencija: otuđenost, neprirodnost ili odsutnost duhovnih i moralnih vrijednosti. Radović, ne bez daška ironije, zaključuje da su takve, negativne predodžbe u Srbiji ionako “labuđi pjev” koji “ignorira uznapredovali globalizacijski proces i suštinski kapitalističku prirodu vlastitog socio-kulturnog sistema”

PRIKAZI

(str. 146.). A kako u takvu, promijenjenu kontekstu, tvrdi autor, uopće nema mjesta za predodžbe o Srbiji kao zemlji heroja, ratnika i povijesnih mitova, identitetske se predodžbe mladih prilagođavaju i okreću onom što je žovijalno i svakodnevno, što autor povezuje i sa službenim politikama "brendiranja" koje državu predstavljaju u rasterećenju varijanti "zemlje splavova, 'opuštenosti', ajvara i lumpujućih 'Balkanaca'" (str. 148.). Riječ je, dakako, o samoegzotizaciji, pri čemu se ponovno upotrebljavaju zapadnjački stereotipi o Srbiji, ali ovaj put radi privlačenja turističkog novca, u čemu barem nema rizika od prokazivanja zbog plemenskog ponašanja i iracionalnosti. Djelomični okcidentalizam i identitet stavljen na raspolaganje tržišnoj utakmici, to je kratka skica srbijanskog identiteta u odnosu na Europu na početku 21. stoljeća. Autor je, čini se, u zaključku smatrao neumjesnim odgovoriti na pitanje: upućuju li promjene koje je uočio na kakav napredak?

Orlanda Obad

Sjećanja žena žrtava nacizma i nedemokratskih režima,
Sandra Prlenda, ur., Centar za ženske studije, Zagreb 2009., 98 str.

U sklopu jednogodišnjeg projekta Centra za ženske studije pod nazivom "Proučavanje sjećanja žena žrtava nacizma i nedemokratskih režima u istraživanju i nastavi" uz međunarodni znanstveni skup "Imaju li žene svoj dan pobjede? Ženska traumatska sjećanja i naracije otpora" te seminare za studente i profesore povijesti i ostalih humanističkih disciplina izdan je i ovaj zbornik radova, koji u mnogočemu sažima napore i doprinose spomenutog projekta. U njemu se propituju važnost i uloga specifično ženskog sjećanja ne samo kao relevantne znanstvene teme, donedavno slabo zastupljene u domaćoj humanističkoj produkciji, već i njegove praktične uporabe u nastavi povijesti. U tom smislu ovaj zbornik možemo svrstati uz bok suvremenim doprinosima istraživanju društvenog, posebice ženskog sjećanja te njegove važne uloge u razumijevanju šireg povijesnog konteksta Drugoga svjetskog rata i poraća. Pristupivši temi interseksionalno, uzevši u obzir određenost drugim kategorijama poput klase, dobi i narodnosti, autori u zborniku uspješno pokazuju kako su ženska sjećanja mnogostruka, heterogena te da variraju s obzirom na specifične uloge koje žene mogu imati u sukobu – od žrtava, pomagačica do mučiteljica.

Rodni pristup u proučavanju društvenog sjećanja posebno je važan za razumijevanje šireg društvenog konteksta, ne samo zato što pruža uvid u drukčija iskustva ratne svakodnevice i života već i stoga što pomaže osvijetliti žensku političku povijest te višestruke uloge žena u stvaranju i rastakanju političkih režima. Upravo stoga, kao što Sandra Prlenda ističe u svom tekstu "Ženska povijest i sjećanje na Drugi svjetski rat", ženska povijest ne može biti izostavljena sa stranica povijesnih udžbenika ili pak biti prikazana kao sporedna u odnosu na "objektivne" povijesne procese – kao povijest svakodnevice "žena i djece". Posebice danas, kada događaji iz tog razdoblja postaju referentnim mjestom popularne kulture, rodna analiza i uključivanje ženskog sjećanja u dominantne povijesne diskurse udžbenika nije samo važan edukacijski materijal za proširivanje našeg razumijevanja nego i važno mjesto kritičkog preispitivanja prošlih političkih i društvenih sustava.

Da su žene igrale važnu ulogu u političkim režimima na početku 20. stoljeća, posebice se može očitati iz analize položaja žena u nacističkoj Njemačkoj u tekstu Martine Bitunjac "Žene u nacional-socijalizmu: žrtve, sljedbenice, počiniteljice?". Dolazak nacionalsocijalista na vlast 1933. godine imao je mnogostruke posljedice, između ostalog i za život žena u Njemačkoj. Posebna je pažnja posvećena regulaciji ženskog tijela s obzirom na njegovu rasnu pripadnost, koje je, s jedne strane, trebalo poslužiti kao temelj stvaranja nove njemačke